

Zrinka BOŽIĆ BLANUŠA (Filozofski fakultet Sveučilišta
u Zagrebu, Odsjek za kroatistiku)

ISPISIVANJE TRAGA: KNJIŽEVNOST, POLITIKA I POLITIČKO

Kada je 1980. godine u Parizu utemeljen Centar za filozofska istraživanja političkog¹ (*Centre de recherches philosophiques sur le politique*), njegovi su osnivači Jean-Luc Nancy i Philippe Lacoue-Labarthe istaknuli nužnost propitivanja biti političkog, i to polazeći od pojave koju su nazvali *le re-trait² du politique* (povlačenje/odstupanje/uzmak političkog). Pod tim su pojmom podrazumijevali opću poznatost političkog u smislu “očiglednosti (zasljepljujuće očiglednosti) politike” odnosno shvaćanja “da je sve političko”, ali i otvaranje pitanja biti političkog na potpuno nov način (Nancy i Lacoue-Labarthe 1981: 18). Nije se pritom radilo, kao što su upozorili, ni o kakvom zagovaranju “apolitizma”, nego o potrebi da se propitivanjem onemogućí zatvaranje, ograničavanje i svodenje pojma političkog na uobičajene kategorije. Drugim riječima, pojmom *re-trait* označili su istodobno fenomen povlačenja političkog, ali i nastojanje ocrtavanja traga (*re-tracer*), ponovnog označavanja (*re-marquer*) toga povlačenja. Pozivajući se na Hannu Arendt, u jednom od kasnijih tekstova iz toga perioda³ Nancy i Lacoue-Labarthe govore o iščeznuću političke specifičnosti u periodu dominacije političkog, o stapanju političkog s različitim tipovima autoritativnih diskurza (prvenstveno socio-ekonomskog, ali i tehnološkog, kulturalnog, psihologijskog), o političkom koje se, unatoč tzv. medijskom cirkusu i spektakularizaciji odsutnog javnog

119

¹ Nancyjev i Lacoue-Labartheov Centar djelovao je svega nekoliko godina (od 1980. do 1984). Tekstovi izlaganja i transkripti rasprava koje su se vodile objavljeni su u dvama zbornicima: *Rejouer le politique* (1981) i *Le retrait du politique* (1983). Osim Nancyja i Lacoue-Labarthea svojim priložima sudjelovali su: Etienne Balibar, Luc Ferry, Jean-François Lyotard, Denis Kambouchner, Claude Lefort, Jacques Rancière, Jacob Rogozinski i Philippe Soulez. U raspravama su sudjelovale/i: Jacques Derrida, Blandine Barret-Kriegel, Alain David, Jacqueline Rousseau-Dujardin, Sarah Kofman, Patrice, Loraux, M. C. Boons i dr.

² U zborniku *Rejouer le politique* iz 1981. Nancy i Lacoue-Labarthe u uvodnom tekstu (izlaganja koje su održali pri otvorenju Centra) rabe oblik *le re-trait*, dočim u zborniku *Le retrait du politique* isti pojam pišu bez crtice – *le retrait*.

³ “Le ‘retrait’ du politique” posljednji je tekst u istoimenom zborniku.

prostora, posvuda pretvorilo u jedan oblik banalnog menadžmenta i organizacije (Nancy i Lacoue-Labarthe 1983: 189). Slijedeći razmišljanja Hanne Arendt, ukazali su na totalitarni fenomen koji onemogućuje bilo kakvo otvaranje specifično političkih pitanja. Jedini mogući okvir, tvrde Nancy i Lacoue-Labarthe, postavlja dominantna ideologija, a sasvim je svejedno radi li se o ideologiji klase, nacije, povijesnog značenja, prava čovjeka, države ili o čemu drugom (Isto: 189). Suvremeno stanje ili totalitarni fenomen o kojemu govore (podrazumijeva totalitarizam u užem smislu riječi, ali i liberalni kapitalizam), ističe Oliver Marchart, ne može se svesti na jednostavnu jednadžbu "gdje je sve političko, ništa nije političko" (Marchart 2007: 64). Postoji nešto više od pukog ništa, a to je "trag odsutnosti ili povlačenja", što znači da bi tako shvaćen *le retrait* iznova ocrtao "konture izgubljene specifičnosti političkog te otvorio mogućnosti za reinenciju vlastitih preduvjeta" (Isto: 64). *Le retrait* je pojam koji Nancy i Lacoue-Labarthe izvode iz Heideggerova pojma povlačenja (*Entzug*) bitka, usko povezana s njegovim tumačenjem napuštenosti (bića od) bitka (*Seinsverlassenheit*)⁴ i zaborava bitka (*Seinsvergessenheit*).⁵ Njihov je projekt Marchart zato i opisao kao kritičku političku reformulaciju Heideggerove koncepcije, a razdoblju zaborava bitka pripisao odsutnost svakog propitivanja (Isto: 65). Tako je hajdegerijanski *Seinsverlassenheit* kod Nancyja i Lacoue-Labarthea prepoznat kao *Politikverlassenheit* ili napuštenost od politke (Isto: 65) i, po uzoru na Arendt, opisan kao totalitaran fenomen.

120

"Politika počiva na činjenici pluralnosti ljudi" (Arendt 2014: 7), piše Arendt u jednom od svojih nedovršenih rukopisa.⁶ Prema njezinu mišljenju, ona podrazumijeva zajedničko i uzajamno bivanje *različitih* (Isto: 7). Kako je podsjetila, još je Aristotel čovjeka definirao kao političku (ili društvenu) životinju koja posjeduje govor, ali i sposobnost razlikovanja dobra i zla, pravednog i nepravednog. Zajedništvo takvih temelj je polisa, a Aristotel je prednost dao kolektivu (gradu, polisu) pred pojedincem. Svaki se pojedinac,

⁴ "Što je od čega napušteno? Biće od onoga njemu i samo njemu pripadnog bytka. Biće se tada pojavljuje *tako* – pojavljuje se sebi kao predmet i neko pred-ručno – kao da bytak ne biva. Biće je ono ravnodušno i nametljivo istodobno, u jednakoj neodlučnosti i proizvoljnosti" (Heidegger 2008: 105).

⁵ Na početku *Bitka i vremena* (*Sein und Zeit*, 1927) Heidegger piše o nužnosti izričitog postavljanja pitanja o bitku: "Navedeno pitanje danas je palo u zaborav, premda naše vrijeme ubraja u svoj napredak što ponovo odobrava metafiziku" (Heidegger 1985: 1).

⁶ Riječ je o jednom od nedovršenih fragmenata pisanih 1950, a objavljenih kasnije u: Arendt, Hannah. 2003. *Was ist Politik? Fragmente aus dem Nachlass*. München: Piper.

tvrdio je, odlikuje porivom za takvim oblikom zajedništva jer “cjelina je nužno prvotnija od dijela” (Aristotel 1988: 5). Na *klinamen* individue, kao fenomen zapadanja u zajednicu, nagnuća “jednoga prema drugome, jednoga zbog drugoga, jednoga drugome” (Nancy 2004: 10), upozorio je Jean-Luc Nancy kada je početkom 80-ih godina prošloga stoljeća proklamirao krizu ideje zajednice i pokrenuo žustru raspravu.⁷ Međutim, za razliku od Aristotela Arendt čovjeka depolitizira:

(...) *čovjek* je a-političan. Politika nastaje *između* ljudi, dakle u svakom slučaju *izvan* čovjeka. Prema tome, ne postoji navlastito politička supstancija. Politika nastaje između i etablira se kao povezanost. (Arendt 2014: 8)

Upravo se zato politika i temelji na pluralnosti ljudi te uspostavlja u prostoru između njih kao ono što im je zajedničko, što dijele. U tom smislu treba razumjeti tvrdnju da se politika “bavi zajedničkim i uzajamnim bivanjem *različitih*” (Isto: 7). To znači da se, smatra Arendt, ljudi politički “organiziraju prema određenim bitnim značajkama u apsolutnom kaosu ili iz apsolutnog kaosa razlikâ” (Isto: 7). Kao što je pokazala u knjizi *The Human Condition*,⁸ ljudska je sposobnost za političku organizaciju, prema grčkom shvaćanju, “suprotna prirodnom udruživanju središte kojeg je kuća (*oikia*) i obitelj” (Arendt 1991: 24). Usponom gradova-država čovjek je dobio i *bios politikos* odnosno život izvan privatne sfere, što znači da je svaki građanin istodobno nastanjivao dva poretka postojanja, obilježena razlikom između vlastitog (*idion*) i zajedničkog (*koinon*), privatnog i javnog. Međutim, Aristotel – na kojega se često pozivamo kada je riječ o definiciji politike – nije tvrdio da suživot ljudi podrazumijeva postojanje polisa. Iz njegove su definicije, upozorava Arendt, bili isključeni robovi, barbari i carstva s despotskom vladavinom: “Politika dakle, u smislu Aristotela (...) nipošto nije samorazumljivost

⁷ Jean-Luc Nancy 1983. u 4. broju časopisa *Aléa* objavljuje svoj glasoviti ogleđ “La communauté désœuvrée”. Nešto kasnije iste godine Maurice Blanchot objavljuje svoj odgovor u obliku knjige naslovljene *La communauté inavouable*. Godine 1986. Nancy objavljuje knjigu eseja o zajednici pod naslovom svoga čuvenog ogleđ. Godine 1990. izlazi utjecajna *La comunità che viene* (engl. prijevod objavljen je 1993) Giorgia Agambena. Godine 1996. izlazi Nancyjeva knjiga *Être singulier pluriel* u kojoj nastavlja započetu raspravu. Dvije godine kasnije u raspravu se uključuje Roberto Esposito knjigom *Communitas: Origine e destino della comunità*, no tek objavljivanjem engleskog prijevoda (2010) započinje njezina šira međunarodna recepcija.

⁸ Knjiga je prvo objavljena na engleskom jeziku 1958. pod naslovom *The Human Condition* na zahtjev američkog izdavača (University of Chicago Press) unatoč tome što je Arendt odabrala naslov *Vita activa*. Njemačko izdanje iz 1960. naslovljeno je prema autoričinoj želji, a taj je naslov preuzet i u hrvatskom prijevodu.

i nipošto se ne nalazi svugdje gdje ljudi žive" (Arendt 2014: 34). Zapravo, politika je, prema mišljenju Aristotela i njegovih suvremenika, postojala "samo u Grčkoj, a i ondje u razmjerno kratkom razdoblju" (Isto: 34). Polis je, prema Arendt, bio prostor slobode, prostor u kojemu je sudjelovao samo čovjek oslobođen od nužnosti svakodnevnog rada, iako:

To je oslobođenje provedeno prinudom i silom i počivalo na apsolutnoj vladavini koju je svaki vladar vršio nad svojim domaćinstvom. Ali sama ta vladavina nije bila politička, iako je bila nužan uvjet svega političkoga. (Isto: 35)

Političko se, prema tome, ne bi trebalo shvaćati kao sredstvo. Riječ je prvenstveno o svrsi: "A svrha nije sloboda općenito, kako se ona ozbiljavala u polisu, nego pretpolitičko oslobođenje za slobodu u polisu" (Isto: 35). Političko bi se, tvrdi Arendt, zasnivalo na slobodi, kao prostor koji tek treba stvoriti kako bi se u njemu mogli kretati i saobraćati oni koji su oslobođeni i međusobno jednaki. To znači da je za slobodu dovoljan ograničeni prostor u kojemu se oni najbolji, privilegirani međusobno ophode kao jednaki, a "jednakost", tvrdi Arendt, "nema ništa s pravednošću" (Isto: 36).

122

Pedesetih godina prošloga stoljeća, kada je zabilježila svoja razmišljanja, Arendt je upozorila na "opasnost da političko zapravo nestane iz svijeta" (Isto: 13). U historijskom smislu, tvrdila je, samo u iznimnim slučajevima možemo govoriti o manifestaciji političkog (Isto: 37). Govoriti o politici i političkom na takav način znači uhvatiti se ukoštac s predrasudama o politici, ali i otvoriti pitanje tzv. političke razlike. Premda se čini da se uvođenjem pojma političkog (njem. *das Politische*; fr. *le politique*; engl. *the political*) kompleksno shvaćanje politike dodatno komplicira, pokazalo se da je cilj "detrivijalizacija uvriježenoga i rehabilitacija višeg smisla politike, koja se ne može i ne smije svoditi ni na sračunatu obmanu i bjesomučnu borbu za moć/vlast ni na pozitivističku deskripciju političkih institucija, aktera i vrednota" (Lalović 2012: 172). Tako se istodobno otvorila šira (i plodnija) perspektiva razmatranja politike, ali i prostor za prevladavanje uobičajenih predrasuda.

Za uvođenje pojma političkog te uspostavu političke razlike⁹ zaslužan je, prije svega, kontroverzni njemački teoretičar i pravnik Carl Schmitt (*Der Begriff des Politischen*, 1927) koji se prvi zapitao "postoji li i posebno razlikovanje (...) kao jednostavan kriterij političkoga i u čemu se ono sastoji" (2007: 71). Odgovor je jednostavan: razlikovanje prijatelja (*der Freund*) od neprijatelja

⁹ Politička razlika ili diferencija, kao razlikovanje između politike i političkog, implicitno je prisutna u cijelom Schmittovu opusu, no eksplicitno je razrađena tek u predgovoru koji je napisao za talijansko izdanje *Pojma političkog* iz 1972. godine.

(*der Feind*). Upravo se na to svode politička djelovanja i motivi. Političko je, tvrdi Schmitt, samostalno, njegova utemeljujuća razlika ne izvodi se iz drugih razlika. Ne može se definirati kao domena, no privilegirano "kao distinkcija koja se može pojaviti u svim društvenim domenama, političko je kod Schmitta emancipirano od političke domene u užem smislu" (Marchart 2007: 42). To znači da je razlika između politike (*die Politik*) i političkog (*das Politische*) poslužila Schmittu kao polazište (i to ne neproblematično) "za razvijanje deteritorijaliziranog pojma političkog koje uključuje, ali i nadilazi, granice formalne sfere politike" (Isto: 42). Prednost je takvog pojma političkog, objašnjava Marchart, u tome što ne veže političke fenomene uz posebno institucionalno okruženje, zbog čega nam omogućuje da ga motrimo kao jedno pomično i sveprisutno polje (Isto: 42).

Političko, kako pokazuje Benjamin Arditi, supostoji s onim društvenim, a Schmitt je preferirao (supstantivirani) pridjev nad imenicom zato što je nastojao formulirati pojam koji ne bi bio omeđen teritorijalnim granicama nametnutim od liberalne misli (Arditi 1994: 18). Pritom treba imati na umu da inzistiranje na pojmu političkog ne podrazumijeva rastvaranje formalne sfere politike, nego "upućuje na razliku između dvaju registara koji se međusobno prepleću, kontaminiraju" (Isto: 20). Dok politika ima vlastito mjesto u javnom prostoru, političko se kao poseban tip odnosa može razviti u svim društvenim sferama, a ne samo u institucionalnim okvirima politike. Ipak, ono što Schmittu služi kao konstitutivno političko načelo određene zajednice (ili *asocijacije*) jest *disocijativna* operacija, tj. antagonizam (Marchart 2007: 42) koji se manifestira zamišljanjem odnosa *mi – oni* i donošenjem političke odluke *par excellence* – tko su nam prijatelji, a tko neprijatelji. Upravo je metodološki individualizam, svojstven liberalnoj misli, bio prepreka razumijevanju prirode kolektivnih identiteta (Mouffe 2005: 11), identifikacije i dinamike koju oni proizvode. Prema Schmittu, osnovu političkog čini upravo razlikovanje između "nas" i "njih", uvijek je riječ o kolektivnim identifikacijama i zato je, tvrdi Chantal Mouffe, riječ o prostoru "odluke, a ne slobodne rasprave" (Isto: 11). Političko je, prema tome, zasnovano na sukobu i antagonizmu, a Schmitt je na taj način pokazao "da je svaki konsenzus utemeljen na činovima isključivanja" te otkrio "nemogućnost u potpunosti inkluzivnog 'racionalnog' konsenzusa" (Isto: 11). To da je osnova političkih identiteta i identifikacija određen tip odnosa između "nas" i "njih", odnosa koji se mogu pojaviti u različitim formama društvenih odnosa, prema Mouffe, ključni je Schmittov uvid (Isto: 14). Štoviše, ukazujući na "relacijsku prirodu političkih identiteta, anticipirao

je nekoliko kasnijih intelektualnih struja, poput poststrukturalizma, koje su isticale relacijsku narav svih identiteta" (Isto: 14).

Mouffe se tako suprotstavlja Arendt koja, prema njezinu mišljenju, političko definira prvenstveno "kao prostor slobode i javnog promišljanja" (Isto: 9). Pritom zanemaruje da je i kod Arendt riječ o prostoru koji tek treba biti stvoren, da je riječ o historijski rijetkoj i ograničenoj pojavi utemeljenoj na isključivanju – robova, žena i barbara. Političko je, za Mouffe, antagonistička dimenzija u temelju svih ljudskih društava, dočim je pojam politike rezerviran za "prakse i institucije putem kojih se uspostavlja određeni poredak, organizirajući ljudsku koegzistenciju u kontekstu konfliktnosti koju prinosi političko" (Isto: 9). Politička razlika prisutna je donekle i kod Arendt,¹⁰ a suvremena joj je teorija (kontinentalna i angloamerička) posljednjih desetljeća posvetila veliku pozornost. U francuskoj teoriji pitanje političke razlike otvara se zahvaljujući čuvenom tekstu Paula Ricoeura iz 1957, naslovljenom "Politički paradoks"¹¹ (*Le Paradoxe politique*), a nastalom kao reakcija na zbivanja u Mađarskoj godinu dana ranije. Prema njegovu mišljenju:

124

(...) autonomiju političkog čine dvije međusobno suprotstavljene crte. S jedne strane političko realizira ljudski odnos koji se ne može svesti na klasni sukob ni općenito na ekonomsko-socijalne tenzije u društvu (...). S obzirom na tu prvu crtu čovjekova politička egzistencija razvija svojevrsnu specifičnu *racionalnost*, nesvodljivu na vidove dijalektike koji se zasnivaju na ekonomiji. S druge strane, zahvaljujući politici razvijaju se specifična *zla*, koja upravo i jesu politička zla, zla političke moći/vlasti; ta se zla ne mogu svesti na nešto drugo, napose na ekonomsko otuđenje. Slijedom toga ekonomsko izrabljivanje *može* nestati a da političko zlo i dalje postoji. (Ricoeur 2012: 186)

Ricoeurovo se shvaćanje političke razlike, prema tome, prelama kroz paradoksalan odnos između specifične racionalnosti političkog i zla koje generira sama politika. Štoviše, zadatak je političke filozofije razjasniti sam politički paradoks odnosno činjenicu da "političko zlo (...) može niknuti samo na specifičnoj racionalnosti političkoga" (Isto: 187). U citiranom se ulomku, kao što objašnjava Marchart, pojam političkog rabi dva puta: da bi se objasnio odnos na kojemu se temelji suživot ljudi bez pozivanja na klasni

¹⁰ Unatoč tome što razlikuje političko od politike, Hannah Arendt spomenutu pojmovnu razliku ne stavlja u funkciju svojih daljnjih razmatranja, tvrdi Vollrath, "premda joj se to razlikovanje često pripisuje" (2003: 25).

¹¹ Tekst je prvo objavljen u časopisu *Esprit* 5/1957 (svibanj), a potom uvršten u knjigu *Povijest i istina (Histoire et vérité, 1964)*.

sukob, ali i kao oznaka za specifičan vid autonomije svojstvene političkom i politici (Marchart 2007: 36). Politička se razlika, prema Ricoeuru, može opisati kao razlikovanje "između idealne sfere političkog (...), određene specifičnom racionalnošću i sfere moći (politike); pritom obje doprinose autonomiji političkog (*autonomie du politique*)" (Isto: 36). "Treba podnijeti paradoks da se najveće zlo vezuje uz najveću racionalnost", upozorava Ricoeur, "da političko otuđenje postoji *upravo* zato što je ono političko relativno autonomno" (Ricoeur 2012: 187). Radi se o autonomiji u odnosu na sve druge društvene sfere, pa tako i na onu ekonomsku. To je ujedno i najranija formulacija opreke između političkog i ekonomskog u francuskoj teoriji (Marchart 2007: 38), čime se približava stajalištima Arendt, Schmitta, ali i Sheldona Wolina za kojega je političko izraz ideje da slobodno društvo, sastavljeno od različitosti, može sadržavati trenutke zajedništva kada se, u javnim raspravama, kolektivna moć stavlja u službu zaštite dobrobiti kolektiva (Wolin 1996: 31). Tako shvaćeno političko rijetka je pojava, a demokracija je tek jedan od oblika u kojemu se povremeno objavljuje. Demokracija je, prema tome, "projekt zaokupljen političkim potencijalom običnih građana" (Isto: 31). Politika je, s druge strane, obilježena borbom organiziranih i nejednakih sila za prevlast nad pristupom resursima dostupnim javnim vlastima kolektiva. Za razliku od sporadične pojave političkog politika je, tvrdi Wolin, neprekidna i beskraja (Isto: 31).

Budući da liberalni racionalizam ustrajno osporava nedokidivost antagonizma, političko je ostalo izvan dosega liberalne političke misli, smatra Mouffe (2005: 12). Ne radi se ni o kakvom nestanku ili odstupanju političkog, kao što su to tvrdili Nancy i Lacoue-Labarthe, nego o njegovu odigravanju u tzv. moralnom registru. Još uvijek je riječ o razlikovanju između prijatelja i protivnika, između "nas" i "njih", samo se ono više ne definira političkim pojmovljem: "Umjesto borbe između 'ljevice i desnice' suočeni smo s borbom između 'ispravnog i pogrešnog'" (Isto: 5). Riječ je, dakako, o potpuno različitoj definiciji političkog od one Nancyjeve i Lacoue-Labartheove, ali i drugačijem shvaćanju razlike između političkog i politike. Na tragu Heideggerove ontološke razlike (ili diferencije) Mouffe politiku veže uz ontičko, a političko uz ontološko (Isto: 8). Dok se politička znanost usmjerava na "empirijsko polje 'politike'", politička se teorija bavi istraživanjem "biti 'političkog'" (Isto: 8). Iako se u svojoj knjizi bavi uglavnom ontičkom razinom, Mouffe priznaje da je nedostatak razumijevanja političkog u ontološkom smislu ključan razlog "nemogućnosti razmišljanja na politički način" (Isto: 9). Tvrdi da je upravo negacija neizbrisive naravi antagonizma srž problema liberalnog racionalizma (Isto: 10). Schmittov uvid

da je svaki identitet relacijski, a oblikovanje identiteta zasnovano na uspostavi (hijerarhijski postavljene) razlike poslužiti će joj kao osnova antagonističke koncepcije odnosa između "nas" i "njih". Mogućnost pojave antagonizma nemoguće je otkloniti, što znači da "političko pripada ontološkom stanju" (Isto: 16) i u tome se Mouffe potpuno slaže sa Schmittom.

Kako u kontekstu prikazanih razmatranja uspostaviti vezu između književnosti, politike i političkog? I hoće li se inzistiranjem na toj vezi ugroziti autonomija dvaju polja? Pokušavajući odgovoriti na pitanje odnosa umjetnosti općenito i politike, Stavrakakis upozorava kako usko shvaćanje prema kojemu bi se politika odvijala u strogo ograničenom prostoru podrazumijeva predodžbu o umjetniku kao apolitičnom solipsistu koji bi slijedio "nekakav univerzalni i neutralni estetski ideal" (2012: 552). Zato umjesto pojma politike Stavrakakis preferira političko kao ontološki moment ili horizont "svakog uređenja društvenih odnosa, svake društvene topografije" (Isto: 552). Na tragu Mouffe i Schmitta on političko opisuje kao "trenutak, događaj, koji dislocira uspostavljene poretke i iznova uspostavlja aspekte društva" (Isto: 552). Važno je pritom da je riječ tek o aspektima koji bivaju iznova uspostavljeni, i to zato što bi totalna uspostava društva, "čak i ako bi bila moguća, paradoksalno, iziskivala eliminaciju političkog" (Isto: 552). Kao što Mouffe primjećuje:

126

Ja ne gledam na odnos između umjetnosti i politike u smislu dvaju odvojeno konstituiranih polja, umjetnost s jedne i politiku s druge strane, između kojih bi trebalo uspostaviti vezu. Postoji estetska dimenzija u političkom kao i politička dimenzija u umjetnosti. Zato smatram da nema koristi od razlikovanja političke i nepolitičke umjetnosti. Iz perspektive teorije hegemonije, umjetničke prakse imaju ulogu u konstituiranju i održavanju danog simboličkog poretka ili u njegovu osporavanju, pa zato nužno imaju političku dimenziju. Političko se, samo po sebi, tiče simboličkog uređenja društvenih odnosa, onoga što Claude Lefort naziva "mise en scène", "mise en forme" ljudske koegzistencije, i tu počiva njegova estetska dimenzija. (cit. prema Stavrakakis 2012: 552)¹²

Vezu između politike i umjetnosti, prema tome, ne bi trebalo dodatno dokazivati. Mouffe je itekako svjesna, tvrdi Stavrakakis, da je umjetnička kritika sastavnica kapitalističke produktivnosti, kao i toga da ona funkcionira kao svojevrsna ideološka potpora u neutralizaciji subverzivnih nastojanja (Isto: 553). Umjetničke prakse, "kao kompleksna artikulacija istine i neis-

¹² Stavrakakis citira: Mouffe, Chantal. 2007. "Artistic Activism and Agonistic Spaces". U: *Art & Research* 1, 2: 1–5.

tine, konzervativizma i radikalizma", nadovezuje se Stavrakakis, "u svojoj konstitutivnoj nečistoći, mogu intervenirati u javni prostor na različite i međusobno suprotstavljene načine, hegemonijske i protuhegemonijske" (Isto: 554). Međutim, događa se i da nešto što počinje kao radikalna intervencija često podliježe postupnoj integraciji u umjetnički sistem (i hegemonijski poredak na kojemu je utemeljen), čime se, neizbježno, transformira njezin subverzivni status. Tako se, zaključuje Stavrakakis, ni herojski, revolucionarni, pokušaji ne mogu oduprijeti "silama institucionalizacije, rutinizacije, pa čak i banalizacije" (Isto: 554). Kada se takvo što konačno dogodi, "transformativne orijentacije moraju preusmjeriti svoje ciljeve, uključujući i premještanje granica antagonizma na novu poziciju" (Isto: 554). Stavrakakis se tako pridružuje inzistiranju na repolitizaciji odnosno povratku političkog kao svojevrsnom otporu dominantnoj postpolitičkoj situaciji neutraliziranih antagonizama i nametnutog liberalno-racionalnog konsenzusa.

No vratimo se pitanju književnosti. Kako se ona, kao specifična umjetnost, uklapa u tako zacrtanu perspektivu? Pridružujući se Adornoj kritici Lukácsevih shvaćanja moderne književnosti i umjetnosti te obračunavajući se s njihovim odjecima u dijelu marksističke književne kritike, Marcuse govori o političkom potencijalu umjetnosti i njezine estetske forme:

127

(...) radikalne osobine umjetnosti, odnosno njezino razobličavanje uspostavljene stvarnosti i njezino zazivanje lijepog pričina (*schöner Schein*) oslobođenja, utemeljeni su upravo u onim dimenzijama u kojima umjetnost transcendiraju svoju društvenu uvjetovanost i oslobađa se danog pojmovnog sustava i okvira ponašanja, a istovremeno zadržava svoju nadmoćnu prisutnost. Na taj način umjetnost stvara područje u kojemu postaje moguće dovesti u pitanje iskustvo koje se odnosi na nju; umjetnost oblikuje svijet koji se prepoznaje kao stvarnost prigušena i iskivljena u uspostavljenoj stvarnosti. To iskustvo dostiže vrhunac u ekstremnim situacijama (...) koje dovode u pitanje uspostavljenu stvarnost u ime istine, što se obično poriče ili se čak i ne spominje. Unutrašnja logika umjetničkog djela okončava se u pojavi nekog drugog uma, neke druge senzibilnosti, koji se opiru racionalnosti i senzibilnosti uključenoj u vladajuće društvene institucije. (Marcuse 1981: 209)

Zakonima estetske forme stvarnost se *sublimira*, što za Marcusea znači da neposredni sadržaj podliježe stilizaciji, a tzv. činjenice bivaju preoblikovane sukladno zakonima i zahtjevima umjetničke forme. Upravo estetska sublimacija, paradoksalno, doprinosi pomirljivosti same umjetnosti i pritom ostaje sredstvom "njezine kritičke, negirajuće uloge" (Isto: 209). Prema tome, "transcendiranje neposredne stvarnosti razara postvarenu objektivnost uspostavljenih društvenih odnosa" (Isto: 209) i otvara prostor

novom načinu doživljavanja, što Marcuse opisuje kao "rođenje buntovničke subjektivnosti" (Isto: 210). Estetska je forma, zapravo, rezultat preobražaja određenog sadržaja u samosvojnu umjetničku cjelinu (pjesmu, dramu, roman). Preoblikovanjem jezika, percepcije i razumijevanja stvarnost se estetski preobražava, prikazuje i razobličuje, smatra Marcuse (Isto: 210). Emancipacijski potencijal umjetnosti "sastoji se u njezinoj sposobnosti da slomi monopol uspostavljene stvarnosti (odnosno onih koji su tu stvarnost uspostavili) kako bi *definirala* ono što je *stvarno*" (Isto: 210). To je jedno od mogućih shvaćanja Adornove tvrdnje da je spoznaja u umjetnosti "skroz-naskroz estetski posredovana" (Adorno 1985: 165). Prema njegovu mišljenju, "samo kristaliziranjem vlastitog formalnog zakona, a ne pasivnim preuzimanjem objekata konvergira umjetnost sa zbiljskim" (Isto: 165). I kod Marcusea i kod Adorna riječ je o odjecima rasprave započete još 1938. kada se Lukács obrušio na ekspresionizam i njegovu navodnu povezanost s fašizmom, a modernu književnost prokazao kao dekadentnu i elitističku umjetnost klase koja je na zalasku. Ne ulazeći u detalje rasprave,¹³ koja se postupno prometnula u razmatranje odnosa između realizma i modernizma, valja napomenuti kako su Lukácsevi oponenti (Bloch, Brecht, Benjamin, Adorno) stali u obranu avangardnih/modernističkih umjetničkih postupaka i pritom upozorili na problematičan koncept realnosti kojim on operira. "Ali možda Lukácseva realnost kao koherentan, beskrajno posredovan totalitet nije tako objektivna", upozorava Bloch (1985: 270). Možda bi na realnost, ipak, trebalo gledati kao na diskontinuitet, kao prekid. Budući da Lukács operira jednim zatvorenim i objektivističkim pojmom realnosti,¹⁴ u svojim razmatranjima ekspresionizma umjetniku odriče svaku mogućnost potresanja postojeće slike svijeta, čak i kad je riječ o kapitalizmu, zaključuje Bloch (Isto: 270). Zbog toga u eksperimentu i prevratničkim nastojanjima avangardnih umjetnika i književnika, ondje gdje Bloch prepoznaje revolucionarni potencijal umjetničke forme, Lukács vidi samo destrukciju i dekadenciju, drugim riječima, bolesnu i reakcionarnu umjetnost.

Naravno, povod za raspravu bila je pojava njemačkog ekspresionizma, ali iz perspektive problematike politike i političkog mogli bismo je opisati i

¹³ Fredric Jameson priredio je i objavio zbornik tekstova sudionika u ovoj raspravi (Lukácsa, Blocha, Brechta i Benjamina), naslovljen *Aesthetics and Politics* (1977).

¹⁴ U tekstu "Radi se o realizmu" Lukács tvrdi da se književnost, kao posebna forma putem koje se odražava objektivna realnost, ne bi trebala zadovoljiti djelomičnim reproduciranjem onoga što se manifestira neposredno i na površini. Pravom, autentičnom, realistu u tom je nastojanju odlučujući pojam totaliteta (1938: 116).

kao jedan od pokušaja ocrtavanja traga političkog u umjetnosti i književnosti. Zasigurno bi se u povijesti književnosti i teorijskih razmatranja o književnosti i umjetnosti pronašlo još takvih primjera (naročito u okvirima postkolonijalne, feminističke, rodne teorije i drugim pristupima koji su problematizirali identifikacijske procese i politike), no razlog zašto se u grubim crtama dotičemo te rasprave jest inzistiranje zagovornika moderne umjetnosti na političkoj dimenziji i političkom potencijalu umjetničke forme. Bilo je to vrijeme kolektivnih istupa različitih avangardnih grupa, kontekst je bio drugačiji. Oslanjajući se na manifeste, "socijalistički internacionalisti i transnacionalni avangardni pokreti našli su se u bliskom, ali i spornom, savezništvu iz kojeg se nisu mogli do kraja izvući" (Puchner 2006: 4). Čin pobune za avangardne umjetnike, prema Marinu, bio je "savršeno i nedjeljivo jedinstvo" (Marino: 14):

Kada Marinetti u *Manifestu futurizma* (1909) objavljuje da će "elementi [...] naše poezije biti srčanost, smelost i pobuna", on daje nacrt jedne poezije pobune koja je istovremeno stvaralački stav, tema i formalni postupak ("tipografska revolucija"). Više nema sumnje da je "revolucija sadržaja" nezamisliva bez revolucije forme (Majakovskij, 1918). (Isto: 14)

Vrlo jednostavno, i umjetnost i književnost bile su podvrgnute radikalnim promjenama. U pitanje je dovedena mimetička koncepcija, "težište se premješta *s označenoga na označitelja*" (Flaker 1982: 35). To je vodilo različitim eksperimentima s linijama i bojama u slikarstvu, riječima u poeziji, znakovi su analitički rastavljeni na sastavne dijelove, "književnost i slikarstvo kao da su se autonomizirali, razdvojili, ali upravo ih je to približavalo zajedničkom načelu *semiosis*" (Isto: 36). U avangardi, tvrdio je Flaker, na djelu je uvijek estetsko prevrednovanje. Međutim, ona se nije zaustavljala samo na tome: "Ekspanzija stvaranja u izvanestetski prostor počinjala je uvođenjem izvanestetskih elemenata u tekst (i književnost ovdje preuzima iz slikarstva postupak *kolaža* u obliku uvođenja autentičnih fragmenata novinskih, dokumentarnih, autobiografskih), a završavala je u naglašenoj težnji *ekspandiranja iz zatvorenog prostora* i estetizacije cjelokupne ljudske urbane okoline" (Isto: 39). Radilo se, naime, o grčevitom traženju "novih funkcija umjetnosti u prevrednovanju moralnom, etičkom, socijalnom, političkom" (Isto: 40). Otvoreno je pitanje statusa i uloge umjetnosti u društvu. Avangarda je, prema Bürgeru, označila početak umjetničke samokritike: "Dadaizam, najradikalniji pokret unutar europske avangarde ne prakticira kritiku umjetničkih pravaca koji mu prethode već kritiku *institucije umjetnosti* kakva se razvila u građanskom društvu" (2007: 30). Avangarda je, smatra Bürger, usmjerena protiv obiju dimenzija umjetničke institucije, "protiv distribucijskog aparata kojemu

je umjetničko djelo podvrgnuto i protiv statusa umjetnosti u građanskom društvu opisanog pojmom autonomije", pojmom čije je naličje, zapravo, "društvena beskorisnost" (Isto: 30).

No kakve to veze ima s političkim u književnosti ili eventualnom politikom književnosti? I zašto bi to danas bilo važno? Zato što se nalazimo u depolitiziranom vremenu, bilo da se političko povuklo (kao što to tvrde Nancy i Lacoue-Labarthe), bilo da prurušeno prebiva u drugim sferama (kao što tvrdi Mouffe). No postoji li mogućnost njegova prepoznavanja? Je li moguće ocrtavati trag njegova uodsutnjenja? Kako bismo trebali otvoriti pitanje političkog? Može li taj put biti književnost? I hoće li se pritom nešto od same književnosti izgubiti? Objasnjavajući pojam politike književnosti, Rancière tvrdi "da se književnost bavi politikom ostajući književnost", što je moguće zbog čvrste veze koja postoji "između politike kao naročitog oblika kolektivne prakse i književnosti kao utvrđene prakse umetnosti pisanja" (2008: 7). No Rancièreov je pojam politike potpuno drugačiji od uobičajenog shvaćanja. Politika postoji samo onda kada se prirodni poredak dominacije obustavi, kada se uključe oni koji su bili isključeni, tvrdi Rancière (1995: 31). Ona postoji "zato što nijedan društveni poredak nije zasnovan na prirodi, što nikakav božanski zakon ne upravlja ljudskim društvima" (Isto: 36). Politika se, zapravo, pojavljuje vrlo rijetko i uvijek se tiče sukoba oko zajedničkog javnog prostora te egzistencije i statusa onih koji u njemu sudjeluju ili bi to željeli. Riječ je o uspostavljanju posebne sfere iskustva "u kojoj se određeni objekti posmatraju kao zajednički, a određeni subjekti se prihvataju kao sposobni da imenuju te objekte i da to obrane argumentima" (Rancière 2008: 7). Problem je u tome što se ne radi ni o kakvoj stabilnoj i nepromjenjivoj osnovi, nego o veličini koja je uvijek sporna.

Partage du sensible odnosno dijeljenje osjetilnog ili čulnog jedan je od ključnih pojmova kojim Rancière imenuje sistem očiglednih činjenica osjetilne percepcije kojim se "istodobno otkriva postojanje nečega zajedničkog te razgraničenja unutar njega koja određuju pojedinačne dijelove i pozicije" (2000: 12). Dvoznačnim pojmom *partage* označava se i dijeljenje nečega zajedničkog i međusobno odjeljivanje pojedinačnih elemenata. Ili kako objašnjava u *Politici književnosti (Politique de la littérature, 2007)*: "Ta raspodjela i preraspodjela prostora i vremena, mesta i identiteta, govora i buke, vidljivog i nevidljivog oblikuju ono što ja nazivam deoba čulnog" (2008: 8). Politika se pojavljuje kada se postojeći odnosi dovedu u pitanje, kada ono što je bilo isključeno i nevidljivo postane prisutno u javnom prostoru, kada se pojave novi objekti i oblikuju novi subjekti. Kao što objašnjava Davis, oni isključeni, oni koji ni na koji način ne sudjeluju (oni koje naziva *les sans-*

part) prije procesa subjektivacije potpuno su nevidljivi kao politički agensi (subjekti) (2010: 91). Preko politike oni isključeni postaju vidljivi, dobivaju glas i mogućnost da se izraze.

Za razliku od svih ranije spomenutih autora Rancière politici suprotstavlja pojam policije (*la police*), ali ne u značenju represivnog državnog aparata, nego kao oznaku za specifičan poredak koji tijelima dodjeljuje posebno mjesto, svrhu i cilj te na taj način definira načine njihova djelovanja, bivanja i govorenja. Kao "poredak vidljivog i kazivog" (1995: 52) policija određuje hoće li neka aktivnost biti vidljiva i hoće li određeni diskurz biti prepoznat kao govor ili kao obična buka. Riječ je o procesima i institucijama koje održavaju poredak, upravljaju reprezentacijom zajednice i legitimiraju postojeće stanje. Kao što Davis objašnjava, takav pojam policije odgovara uobičajenom shvaćanju pojma politike (Isto: 76), dočim je sama politička aktivnost (ili politika), kod Rancièrea, usmjerena na promjene, na pomicanje tijela s dodijeljenih im pozicija (Rancière 1995: 53). Policijski se poredak (*l'ordre policier*) ne zasniva na discipliniranju tijela, nego na pravilu koje upravlja njihovim pojavljivanjem. Tijela bivaju postavljena na određene pozicije unutar društvene hijerarhije pod pretpostavkom da će se sukladno tim pozicijama i ponašati.

Opreka između politike i policije kod Rancièrea, preimenovanje politike u policiju, smatra Davis, te izvrtnje njihova uobičajenog značenja "zamućuje njihova 'prava' značenja i *dramatizira* konflikt među njima" (2010: 76). No upravo su izvrtnje i dramatizacija, dodaje Davis, "karakteristike politike u specifično Rancièreovu smislu", pa spomenutu opreku možemo smatrati "stupanjem na snagu političkog" (Isto: 76). Podsjetimo, Rancière je sudjelovao u radu Nancyjeva i Lacoue-Labartheova Centra, no on je (kao i Alain Badiou¹⁵) inzistirao na preosmišljanju i zadržavanju pojma politike. Dok je ostalim sudionicima bilo važno izlučiti pojam političkog i odrediti političku razliku, Badiou i Rancière zadržali su politiku kao "empatični emancipacijski termin" (Marchart 2011: 130). Politička je razlika tako preoblikovana: umjesto političkog politici je suprotstavljena policija. Samo je političko, na taj način, postalo "rezidualna kategorija", ali i oznaka za "teren na kojemu se politika i policija susreću i sudaraju" (Isto: 131). To znači, zaključuje Marchart, da se jedino preko političkog i susrećemo s politikom. Upravo tome, dodaje, u literaturi o Rancièreu nije posvećena dovoljna pozornost.

¹⁵ Badiou je svoje izlaganje u Centru razvio, proširio i kasnije objavio pod naslovom *Peut-on penser la politique?* (1985).

Unatoč oštroj kritici njegovih pojmova demokracije i radikalne jednakosti, Marchart u pojmu dijeljenja osjetilnog/čulnog prepoznaje manifestaciju političkog:

Pripada li tzv. dijeljenje osjetilnog uvijek poretku policije? Postoje li policijski i politički načini dijeljenja osjetilnog? Ako je to tako, u kakvom su međusobnom odnosu? A s obzirom na to da se političko definira kao mjesto njihova susreta, nije li dijeljenje osjetilnog jednostavno drugi termin za političko? (Isto: 132)

Ključni element za razumijevanje pojma *partage du sensible*, tvrdi Panagia, napetost je između specifičnoga čina percepcije i njegova oslanjanja na ranije uspostavljene predmete dostojne percepcije (2010: 95). Riječ je o osjetljivoj razdjelnici koja uspostavlja percepcijske uvjete za političku zajednicu, kao i za spor (dizensus) unutar same zajednice (Isto: 96). Podjela između onoga što je u dosegu percepcije i onoga što je isključeno "mjesto je političke borbe koja postaje manifestna onda kada grupe, pojedinci i kolektivi čiji se načini percepcije smatraju nelegitimnima, s obzirom na dominantni poredak dijeljenja osjetilnog, zahtijevaju da ih se uzme u obzir" (Isto: 97). U pitanju su, zapravo, uvjeti mogućnosti vidljivosti, čujnosti i dostupnosti određenih subjekata u javnom prostoru. I sam Rancière vlastiti pristup uspoređuje s Foucaultovom arheologijom u kojoj se od samoga početka radi o spoznavanju načina kako je "poredak svijeta pred-upisan u samu konfiguraciju vidljivog i kazivog" (2000: 13). Perceptivna, fenomenološka, estetska i politička dimenzija Rancièreove analize dijeljenja osjetilnog pokazuju, zaključuje Panagia, da je politika *dogadaj pojavljivanja (event of appearance)* "s moći rušenja konvencionalnih oblika gledanja, slušanja i percipiranja" (2010: 103).

A književnost? Ne radi se ni o kakvom transhistorijskom pojmu kojim bi se imenovao "sveukupni proizvod umjetnosti govora i pisanja", smatra Rancière (2008: 8). Tek u 19. stoljeću, podsjeća, pojam (*la littérature*) prestao se odnositi na znanje učenih ljudi te počeo funkcionirati kao oznaka za samu umjetnost pisanja (*écriture*):¹⁶

Ukratko, književnost je novi sistem identifikacije umjetnosti pisanja. Sistem identifikacije jedne umjetnosti je sistem odnosa između praksi, oblika vidljivosti tih praksi i načina razumevanja. U pitanju je dakle jedan način uticanja na podelu čulnog koja definiše svet u kojemu živimo, način na koji

¹⁶ "Delo Madam de Stal, *O književnosti posmatranoj u njenom odnosu prema društvenim ustanovama*, objavljeno 1800, često se smatra manifestom te nove upotrebe reči" (Rancière 2008: 8).

je taj svet za nas vidljiv, i način na koji taj svet dopušta da bude iskazan, i sposobnosti i nesposobnosti koje se tom prilikom ispoljavaju. Tek kada se to utvrdi, moguće je razmišljati o politici književnosti “kao takvoj”, o načinu na koji utiče na podjelu objekata koji oblikuju zajednički svet, subjekata koji ga naseljavaju i sposobnosti koje oni imaju da ga vide, da ga imenuju i da deluju na njega. (2008: 11)

Da su njemački rani romantičari zaslužni za oblikovanje novog pojma književnosti, pokazali su još Nancy i Lacoue-Labarthe (upozorivši na raskid s reprezentacijskim modelom) u svojim komentarima odabranih romantičarskih tekstova,¹⁷ ali i istaknuti predstavnici marksističke teorijske tradicije poput Pierrea Machereya i Étiennea Balibara te Raymonda Williamsa koji su nastojali objasniti kako su na oblikovanje samoga pojma utjecale međusobno povezane društvene, ekonomske i estetičke promjene tijekom 18. stoljeća¹⁸ (Davis 2010: 102). No umjesto da na spomenutu promjenu gleda kao na velik preokret ili turbulentan raskid (na tragu Foucaultova shvaćanja događaja i diskontinuiteta u njegovoj arheologiji¹⁹), Rancière u raspravi *Nijema riječ: esej o proturječjima književnosti* (*La Parole muette: Essai sur les contradictions de la littérature*, 1998) pozornost usmjerava prema tzv. diskretnim (nijemim) revolucijama prošlosti, motreći ih kao svojevrsne “metastazičke transformacije” (Rockhill 2011: 2). Rancière tako, smatra Rockhill, raskida s dominantnim shvaćanjem kojemu su se priklonili čak i njegovi prethodnici u 20. stoljeću, a prema kojemu “klasična era kodificirane reprezentacije prestaje neprelaznim, antirepresentacijskim pomakom u modernoj eri” (Isto: 3). Modernistička umjetnička paradigma temeljila se na pretpostavci da je klasično doba strogim pravilima upravljalo umjetničkom proizvodnjom, dok su, suprotno tome, moderna umjetnost i književnost

¹⁷ Riječ je o knjizi u kojoj izlaze na francuski prevedeni ključni tekstovi njemačkog ranog romantizma zajedno s Nancyjevim i Lacoue-Labartheovim opsežnim komentarima. Vidi: Nancy, Jean-Luc i Lacoue-Labarthe, Phillippe. 1978. *L'Absolu littéraire*. Paris: Editions du Seuil.

¹⁸ Davis pritom upućuje na utjecajan Machereyev i Balibarov esej “O književnosti kao ideologijskoj formi” (“On Literature as an Ideological Form”. *Oxford Literary Review* 3: 4–12) koji se nadovezuje na ranija Machereyeva razmatranja iz knjige *Teorija književne proizvodnje* (1966. *Pour une théorie de la production littéraire*. Paris: Librairie François Maspéro), kao i na Williamsovu knjigu *Marksizam i književnost* (1977. *Marxism and Literature*. Oxford: Oxford University Press).

¹⁹ Rockhill govori prvenstveno o studiji *Riječi i stvari: arheologija humanističkih znanosti* (1966. *Les mots et les choses: une archéologie des sciences humaines*. Paris: Gallimard), no tu bi svakako trebalo uključiti i *Arheologiju znanja* (1969. *L'Archéologie du savoir*. Paris: Gallimard).

(bilo da u to ubrajamo književnost i umjetnost 19. stoljeća, avangarde s početka 20. stoljeća ili različite inovacije koje se tijekom povijesti redovito pojavljuju) proklamirale oslobođenje izraza, forme i jezika "sadržavajući potencijal za političku emancipaciju" (Isto: 3). Umjesto toga Rancière u modernizmu prepoznaje problematičnu oznaku za estetski režim umjetnosti (*le régime esthétique des arts*), oznaku koja prikriva "specifičnost ovoga režima umjetnosti, ali i smisao specifičnosti režima umjetnosti" općenito (Rancière 2000: 34). Njime se, zapravo, površno bilježi smjena između reprezentacijskog i antireprezentacijskog modela umjetnosti. Prema njegovu mišljenju, uspostavu estetskog režima obilježilo je propitivanje: "što čini umjetnost i što umjetnost čini" (Isto: 35). Pojam moderniteta, smatra, pojednostavljuje odnose koji su u estetskom režimu kompleksni, višedimenzionalni, heterogeni, pa se, sukladno tome, i moderna umjetnost izjednačavala s antimimetičkom revolucijom.

134

Rancière govori o dvama shvaćanjima avangarde: jednom koje se temelji na jasnom razumijevanju povijesnog kretanja, s čvrstom vezom između političke subjektivnosti i određene forme, te drugom utemeljenom u estetskoj anticipaciji budućnosti. "Ako pojam avangarde ima ikakvo značenje u estetskom režimu umjetnosti", objašnjava Rancière, ono se ne sastoji u napretku umjetničkih inovacija, "nego je na strani invencije osjetilnih formi i materijalnih struktura za život koji dolazi" (Isto: 45). To je ujedno i ključni doprinos estetske avangarde političkoj. Riječ je, zapravo, o dvama različitim shvaćanjima političke subjektivnosti: "arhipolitičke ideje partije" ili "ideje jedne političke inteligencije koja sabire osnovne uvjete promjene" i "metapolitičke ideje globalne političke subjektivnosti, ideje virtualnosti u inovativnim modusima osjetilnog iskustva, koja anticipiraju zajednicu koja dolazi" (Isto: 45). Politička je avangarda, prema Rancièreu, rascijepljena između dviju koncepcija: strateške i estetske. Kada je riječ o književnosti, naglasak je upravo na pojmu dijeljenja osjetilnog i načinu kako književnost zatečene odnose dovodi u pitanje. Mit o izvoru pisanja/pisma (*écriture*), kako ga je opisao Platon u svome *Fedru*, poslužio je Rancièreu da pokaže upravo to. On u Platonovoj devalorizaciji pisanja i ideji o izopačenom i iskvaenom živom govoru prepoznaje remetilački faktor, silu koja će u pitanje dovesti "pretpostavljene odnose između modusa bivanja i kazivanja koje podupire upravo živi govor" (Kollias 2007: 82). Pisanje zato nije samo inferiorni modus govora, nego ga možemo shvatiti i kao svojevrstu neravnotežu "legitimnog poretka diskurza, načina kako je raspoređen i kako raspoređuje tijela u uređenoj zajednici" (Rancière 2004: 103). Hijerarhiju odnosa koje Platon smatra harmoničnim pisanje remeti i tako u pitanje dovodi "odnos

između načina djelovanja, načina bivanja i načina govora” (Isto: 103). Taj čimbenik nereda, nepravilnosti i razuzdanosti (*dérèglement*) u književnosti, koji narušava postojeći (policijski) poredak dijeljenja osjetilnog, Rancière naziva literarnošću (*littérarité*)²⁰ i na taj način u samu književnost uvodi pojam radikalne jednakosti:

Demokratija pisanja je režim slobodnog pisma koje svako može da širi po svojoj volji, bilo da želi da prisvoji život junaka i junakinja romana, bilo da želi sâm da postane pisac, bilo da želi da učestvuje u raspravama o zajedničkim poslovima. Ne radi se o neodoljivom društvenom uticaju, reč je o novoj deobi čulnog, o novom odnosu između govornog čina, sveta koji on ustrojava i sposobnosti onih koji naseljavaju taj svet. (2008: 17)

Kada stvari postavimo na taj način i u obzir uzmemo prevladavajuću koncepciju političkog, kao i nužnost reaktualizacije njegova propitivanja u suvremenom društvenom kontekstu, jasno je da Rancièreu književnost i umjetnost funkcioniraju kao privilegirana mjesta ocrtavanja njegova traga. Suprotstavljanje politike i policije, spor između policijskog i poželjnog poretka odnosa, između postojećeg dijeljenja osjetilnog i novog (demokratskog) režima vidljivosti u tom se kontekstu mogu motriti kao manifestacija političkog. Upravo ono što Rancière naziva politikom književnosti, ono što za volju jednakosti remeti hijerarhiju policijskih odnosa preduvjet je pojave političkog. Mogli bismo reći i poprište ocrtavanja njegova traga jer je kod Rancièrea riječ o rezidualnoj kategoriji. Način na koji književnost operira neodrživom čini razliku između one (književnosti) koja bi bila politička i one koja to ne bi bila. Zamisao o inherentnoj političnosti književnosti ide u prilog ideji o (književnosti kao) privilegiranoj zoni vidljivosti “traga političkog”.

Ovo je bio tek jedan mogući pokušaj uspostave okvira za razmatranje odnosa između politike, političkog i književnosti. Derrida je svojevremeno u jednom od svojih intervjua književnost opisao kao modernu instituciju “povezanu s ovlasti da se kaže sve” (1992: 37) i, prema tome, neodvojivu od moderne institucije demokracije. Upravo književnost, ne pjesništvo ili ono što se podrazumijevalo pod pojmom *belles lettres*, omogućuje autoru da kaže sve što može i pritom ostane siguran, zaštićen od svakog tipa religijske

²⁰ Suprotno strukturalističkom određenju literarnosti kao zakona jezika “koji omogućava postojanje književnosti”, Rancière tvrdi: “Literarnost, koja je omogućila postojanje književnosti kao novog oblika umetnosti rečima, nije nikakvo naročito svojstvo književnog jezika. Naprotiv, to je radikalna demokratija pisma koja je svakome na dohvat ruke. Jednakost tema i oblika u izražavanju kao osobina ove književne novine povezana je sa sposobnošću nepoznatog čitaoca da usvaja. Demokratska literarnost je uslov za poseban položaj književnosti” (2008: 17).

i političke cenzure, dodaje Derrida (Isto: 37). Sloboda koju moderna institucija književnosti omogućuje "moćno je političko oružje, koje ipak može u trenutku biti neutralizirano kao fikcija" (Isto: 38). Uzmemo li tu konstitutivnu mogućnost u obzir, nameće se čitav niz pitanja. Može li književnost ispuniti svoje obećanje i izvršiti dodijeljenu joj zadaću? Može li biti poprište potrage za odsutnim temeljem društvenosti? Koje su konzekvence takvoga shvaćanja? Može li se izvan okvira estetskih kategorija postaviti pitanje odnosa političkog, politike i književnosti? I kakav bi bio ishod?

LITERATURA

- Adorno, Theodor W. 1985. "Iznuđeno pomirenje". Prev. Borislav Mikulić. U: *Filozofsko-sociološki eseji o književnosti*. Ur. Nadežda Čaćinović. Zagreb: Školska knjiga.
- Arditi, Benjamin. 1994. "Tracing the Political". U: *Angelaki: Journal of the Theoretical Humanities* 1, 3: 15–28.
- Arendt, Hannah. 1991. *Vita activa*. Prev. Višnja Flego i Mirjana Paić-Jurinić. Zagreb: Biblioteka August Cesarec.
- Arendt, Hannah. 2014. *Što je politika?* Prev. Ivan Prpić. Zagreb: Disput.
- Aristotel. 1988. *Politika*. Prev. Tomislav Ladan. Zagreb: Globus i Sveučilišna naklada Liber.
- Bloch, Ernst. 1985. "Diskussionen über Expressionismus". U: *Erbschaft dieser Zeit, Gesamtausgabe, Band 4*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Bürger, Peter. 2007. *Teorija avangarde*. Prev. Nataša Medved. Zagreb: Izdanja Anti-barbarus.
- Davis, Oliver. 2010. *Jacques Rancière*. Cambridge: Malden.
- Derrida, Jacques. 1992. "This strange institution called literature: an interview with Jacques Derrida". 19. veljače 2014.
- Flaker, Aleksandar. 1982. *Poetika osporavanja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Heidegger, Martin. 1985. *Bitak i vrijeme*. Prev. Hrvoje Šarinić. Zagreb: Naprijed.
- Heidegger, Martin. 1997. „Nietzsche: Zweiter Band“. U: *Gesamtausgabe, Band 6.2*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann.
- Heidegger, Martin. 2008. *Prilozi filozofiji (O događaju)*. Prev. Kiril Miladinov. Zagreb: Naklada Breza.
- Kollias, Hector. 2007. "Taking Sides: Jacques Rancière and Agonistic Literature". U: *Paragraph* 30, 2: 82–97.
- Lalović, Dragan. 2012. "Politička razlika' kao temeljni spoznajni izazov političke teorije (o pojmovnom razlikovanju politike i političkog)". U: *Politička misao* 49, 1: 171–183.
- Lukács, Georg. 1938. "Es geht um den Realismus". U: *Das Wort: Literarische Monatsschrift* Heft 6: 112–138.
- Marchart, Oliver. 2007. *The Post-Foundational Political Thought: Political Difference in Nancy, Lefort, Badiou and Laclau*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Marchart, Oliver. 2011. "The Second Return of the Political: Democracy and the Syllogism of Equality". U: *Reading Rancière*. Ur. Paul Bowman i Richard Stamp. London/New York: Continuum.

- Marcuse, Herbert. 1981. "Estetska dimenzija". Prev. Žarko Vodinelić. U: *Estetska dimenzija*. Ur. Vjekoslav Mikecin. Zagreb: Školska knjiga.
- Marino, Adrijan. 1998. *Poetika avangarde: avangardne estetske tendencije*. Prev. Mira Vuković i Vera Ilijin. Beograd: Narodna knjiga/Alfa.
- Mouffe, Chantal. 2005. *On the Political*. London/New York: Routledge.
- Nancy, Jean-Luc i Lacoue-Labarthe, Philippe. 1981. "Ouverture". U: *Rejouer le politique*. Ur. Jean-Luc Nancy i Philippe Lacoue-Labarthe. Paris: Éditions Galilée.
- Nancy, Jean-Luc i Lacoue-Labarthe, Philippe. 1983. "Le 'retrait' du politique". U: *Le retrait du politique*. Ur. Jean-Luc Nancy i Philippe Lacoue-Labarthe. Paris: Éditions Galilée.
- Nancy, Jean-Luc. 2004. *Dva ogleda*. Prev. Tomislav Medak. Zagreb: Multimedijalni institut/Arkzin.
- Panagia, Davide. 2010. "'Partage du sensible': the distribution of the sensible". U: *Jacques Rancière: Key Concepts*. Ur. Jean-Philippe Deranty. Durham: Acumen.
- Puchner, Martin. 2006. *Poetry of the Revolution: Marx, Manifestos, and the Avant-Gardes*. New Jersey: Princeton University Press.
- Rancière, Jacques. 1995. *La Méésentente: Politique et philosophie*. Paris: Galilée.
- Rancière, Jacques. 2000. *Le partage du sensible: Esthétique et politique*. Paris: La fabrique éditions.
- Rancière, Jacques. 2004. *The Flesh of Words: The Politics of Writing*. Prev. Charlotte Mandell. Stanford: Stanford University Press.
- Rancière, Jacques. 2008. *Politika književnosti*. Prev. Marko Drča. Novi Sad: Adresa.
- Ricoeur, Paul. 2012. "Politički paradoks". Prev. Divina Marion. U: *Politička misao* 49, 1: 194–205.
- Rockhill, Gabriel. 2011. "Through the Looking Glass: The Subversion of the Modernist Doxa". U: Rancière, Jacques. *Mute Speech*. Prev. James Swenson. New York: Columbia University Press.
- Schmitt, Carl. 2007. *Politički spisi*. Prev. Mirjana Kasapović i Nenad Zakošek. Zagreb: Politička kultura.
- Stavrakakis, Yannis. 2012. "Challenges of Re-politicisation: Mouffe's Agonism and Artistic Practices". U: *Third Text* 26, 5: 551–565.
- Vollrath, Ernst. 2003. *Was ist das Politische? Eine Theorie des Politischen und seiner Wahrnehmung*. Würzburg: Königshausen & Neumann.
- Wolin, Sheldon S. 1996. "Fugitive Democracy". U: *Democracy and Difference: Contesting the Boundaries of the Political*. Ur. Seyla Benhabib. New Jersey: Princeton University Press.

